

Н.В. Хендель

*асистент кафедри загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету*

ЗАХИСТ БІОМЕДИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Н. В. Хендель. Захист біомедичних прав людини в практиці Європейського суду з прав людини. – Стаття.

В статті проаналізований зміст та структура біомедичних прав людини. Розглянута практика Європейського суду з прав людини щодо захисту біомедичних прав людини. Виявлені тенденції в розвитку міжнародно-правових механізмів захисту біомедичних прав людини.
Ключові слова: біомедичні права людини, Конвенція про права людини та біомедицину, Європейський суд з прав людини.

Н. В. Хендель. Защита биомедицинских прав человека в практике Европейского суда по правам человека. – Статья.

В статье проанализировано содержание и структура биомедицинских прав человека. Рассмотрена практика Европейского суда по правам человека по защите биомедицинских прав человека. Выявлены тенденции в развитии международно-правовых механизмов защиты биомедицинских прав человека.

Ключевые слова: биомедицинские права человека, Конвенция о правах человека и биомедицине, Европейский суд по правам человека.

N. V. Hendel. Protection of biomedical human rights in practice of the European Court of Human Rights. – Article.

In the article analyzed the content and structure of biomedical rights. The practice of the European Court of Human Rights on the protection of biomedical human rights is considered. The tendency in the development of international legal mechanisms for the protection biomedical human rights is discovered.

Keywords: biomedical human right, Convention on Human Rights and Biomedicine, European Court of Human Rights.

Біомедичні права і права пацієнтів були відокремлені в окрему категорію прав людини для реалізації і конкретизації права на здоров'я тільки у ХХ ст. На міжнародному рівні ці категорії переважно закріплені в рекомендаційних актах. Виключенням є положення Конвенції Ради Європи про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини 1997 р.:

Конвенції про права людини та біомедицину, яка була прийнята в 1997 р. в місті Ов'єдо (далі – Конвенція 1997 р.).

Під правами пацієнта слід розуміти основні права людини, потреба медичної допомоги, охорона власного здоров'я з точки зору забезпечення доступу до медичного обслуговування, рівноправності, якості та ефективності такої допомоги. До прав пацієнтів відносять такі права, як право на рівний і справедливий доступ до медичної допомоги; право на безпечну та якісну медичну допомогу; право на фізичну і психічну цілісність і недоторканність; право на отримання медичної інформації; право виражати згоду, що заснована на повній медичній інформації; право на вибір і відмову від медичного втручання; право на конфіденційність; право на недоторканність особистого життя пацієнта; право на дотримання норм медичної етики стосовно пацієнта; право на відшкодування шкоди для здоров'я, яка завдана при наданні медичної допомоги; право на подання скарги і захист своїх прав та ін.

Права людини в сфері біомедицини, як зазначає Г. Г. Карагезян, це особливий комплекс прав людини, які реалізуються, як правило, при застосуванні до нього сучасних медичних (біомедичних) технологій, що спрямовані на забезпечення повного і своєчасного доступу до досягнень біології та медицини з метою задоволення потреб та використання даних досягнень, як на благо конкретного індивіда, так і суспільства в цілому, а також для захисту людини, її життя, здоров'я та гідності від несприятливих наслідків біомедичних технологій. До біомедичних прав відносять такі права, як право на повагу анатомії людської особистості, право на отримання інформації про діагноз і прогноз власного стану, право брати участь у прийнятті рішень про вибір методів лікування, аж до відмови від лікування взагалі і т.п. Виникнення цієї групи прав пов'язано як з розвитком і поглибленням, «проникненням» в біологічну сутність людини прав людини, так і власне з розвитком медицини і біології, виникненням нових аспектів прав людини.

Таким чином, біомедичні права людини і права пацієнтів взаємозалежні категорії, однак, не поглинають один одного. Загальним в даній категорії прав є їх предмет – реалізація права на здоров'я людини в широкому сенсі.

Реалізація та захист біомедичних прав людини і прав пацієнтів здійснюється переважно на національному рівні, тому забезпечення права на здоров'я – завдання національних систем охорони здоров'я, а в разі його порушення на судові органи держави.

Незважаючи на те, що право на здоров'я відноситься до міжнародних стандартів прав людини, забезпечення реалізації яких здійснюється як на національному, так і на міжнародному рівнях, в даний час, ні на універсальному рівні, ні на регіональному рівні не створені спеціалізовані міжнародно-правові механізми щодо захисту біомедичних прав. Тим не менш, певних успіхів у захисті даних прав вдалося досягти в рамках Ради Європи (РЄ) та Європейського Союзу, а створені в даних інституціях механізми є найбільш ефективними. Однак, початковим етапом формування концепції біомедичних прав стало осмислення забезпечення прав людини при проведенні медичних експериментів. Першими міжнародними документами, що містять дані положення стали: Нюрнберзький кодекс 1947 р., Гельсінська декларація 1964 р., Токійська декларація 1975 р.¹

У контексті правового регулювання біомедичних прав особливе значення має Конвенція 1997 р.² На думку Є. В. Тарасянц, метою Конвенції 1997 р. є конкретизація та розвиток положень Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. [2, с. 68]. Таким чином, Конвенція 1997 р. усуває «пробільність» в європейському механізмі захисту прав людини відносно біомедичних прав, які безпосередньо не захищаються Конвенцією 1950 р.

Положення Конвенції 1997 р. стосуються як проведення біомедичних досліджень, так і використання результатів цих досліджень у медичній практиці. У її тексті міститься зобов'язання «здійснити всі необхідні кроки по вдосконаленню свого національного законодавства з тим, щоб воно відображало положення цієї Конвенції» (ст. 1).

У Конвенції закріплені в якості стандартів наступні біомедичні права: право на дотримання цілісності особистості, право на доступну медичну допомогу, право на згоду на медичне втручання, право на повагу до приватного життя, право ознайомитися з будь-якою зібраною інформацією про своє здоров'я, заборона на

¹ У Токійській декларації, яка була ухвалена на 29-й Генеральній асамблеї Всесвітньої асоціації лікарів в 1975 р., містяться керівні принципи для лікарів, що стосуються катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність видів поведінки і покарання у зв'язку із затриманням та ув'язненням.

² Станом на червень 2013 р. Конвенцію про біомедицину підписали 35 держав, з них 29 держав її ратифікували [1].

використання будь-яких частин людського тіла з метою отримання прибутку.

Як зазначають М. Казіні, Г. Гамбіно, А. Спаньйоло, в тексті Конвенції 1997 р. біомедичні права свідомо не впорядковані та не деталізовані, а подані узагальнено, з описом основних напрямів, яких повинні дотримуватися держави, які взяли на себе зобов'язання за даним договором [3, с. 123]. З цього випливає, що Конвенція 1997 р. носить рамковий характер, встановлює стандарти у сфері біомедичних прав, з подальшою деталізацією зобов'язань у сфері біомедичних прав в протоколах.

Згідно зі ст. 31 Конвенції 1997 р., можуть укладатися додаткові протоколи, спрямовані на застосування і розвиток викладених у ній принципів у конкретних сферах. При цьому, кожен протокол має таку ж юридичну чинність, що і сама Конвенція. В даний час вже розроблено три Додаткових протоколи: Додатковий протокол до Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини, який стосується заборони клонування людських істот (Париж, 12 січня 1998 р.); Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини (Страсбург, 24 січня 2002 р.)¹; Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину в галузі біомедичних досліджень (Страсбург, 25 січня 2005 р.).

Таким чином, розвиток права на здоров'я привів до виділення окремого компоненту біомедичних прав людини, що є конкретизацією і деталізацією права на здоров'я в біомедичній сфері (питання трансплантації, клонування, біомедичних дослідів). Реалізація цих прав обумовлена розширенням міжнародного співробітництва з урахуванням розвитку медицини, та переведенням його на універсальний рівень, що обумовлює розвиток міжнародно-правового регулювання співробітництва в сфері охорони здоров'я.

Однією з інституцій РЄ є Керівний комітет з біоетики, який розробляє документи, які згодом затверджуються Парламентською Асамблеєю та Комітетом Міністрів РЄ [4]. До завдань Комітету входить: вивчення етичних, правових проблем і проблем,

¹ До прийняття Протоколу, дане питання регулювалося Європейською Угодою щодо обміну реактивами для визначення типів тканини 1974 р.; Резолюцією щодо відповідності законодавств держав-членів Ради Європи в області видалення, імплантації та трансплантації людських тканин 1978 р.; Рекомендацією, що стосується міжнародного обміну та трансплантації людських тканин 1979 р.

що стосуються прав людини, у зв'язку з розвитком біомедицини; здійснення роботи з метою гармонізації політики держав-членів і розробка відповідних правових актів з етичних і правових питань, пов'язаних з даною специфічною сферою, включаючи захист людських ембріонів і генетику, що також передбачає розробку додаткових протоколів до Конвенції 1997 р.; здійснення діяльності з метою спрощення імплементації принципів Конвенції 1997 р. і Додаткових протоколів до неї; співробітництво з іншими міжнародними організаціями та ЄС.

Також Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїх рішеннях робить посилання на роботу Керівного комітету з біоетики Ради Європи, наприклад, Вілкінсон проти Сполученого Королівства.

Важливим питанням є наявність міжнародних механізмів захисту біомедичних прав людини. У рамках Конвенції 1997 р. створений специфічний механізм тлумачення її положень. Важливим положенням є ст. 29 Конвенції 1997 р., згідно з якою ЄСПЛ може виносити висновки з правових питань, що пов'язані з тлумаченням її положень, які носять рекомендаційний характер. ЄСПЛ може, не посилаючись безпосередньо на якусь конкретну справу, що знаходиться в судочинстві, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції 1997 р., на прохання: уряду однієї із сторін Конвенції 1997 р., проінформовавши про це інші сторони; Керівного комітету з біоетики. Даний механізм є важливим для розвитку біомедичних прав людини, й на нашу думку, може стимулювати закріплення та імплементацію положень Конвенції 1997 р. як на міжнародному так і на внутрішньодержавному рівнях.

Однак, звернень по тлумаченню Конвенції з біомедицини в ЄСПЛ з боку учасників Конвенції та Керівного Комітету з біоетики поки не надходило.

Є. В. Тарасянц акцентує увагу на тому факті, що ще в період розробки Конвенції 1997 р. ЄСПЛ розглядав значну кількість скарг, і було б нерозумним наділяти його повноваженнями по розгляду додаткової категорії справ [2, с. 69]. Тим не менш, недоліком Конвенції 1997 р. деякі автори вважають відсутність можливості звернення до ЄСПЛ для захисту порушених прав [2, с. 69]. Так само, заявник в ЄСПЛ не може обґрунтувати свої вимоги виключно на нормах Конвенції 1997 р. у відповідності зі ст. 35 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.

Проте, у низці справ, ЄСПЛ посилається на положення Конвенції про права людини та біомедицину 1997 р.

Так, у справі Гласс проти Сполученого Королівства розглядалося порушення права на повагу до приватного життя, і, зокрема, права на особисту недоторканність, а саме стосуються згоди на медичне втручання. ЄСПЛ було визнано, що рішення про здійснення лікування всупереч запереченням пацієнта (або його законного представника) свідчить про наявність втручання в право на повагу до його приватного життя та його право на фізичну недоторканність [5]. Також ЄСПЛ в рішенні по даній справі підтвердив, що така згода має бути добровільною, ясно вираженою та проінформованою, тобто ЄСПЛ застосував положення Конвенції про права людини та біомедицину 1997 р. до конкретної справи. ЄСПЛ постановив, що не вважає законодавство, яке застосовувалось Сполученим Королівством в тій чи іншій мірі несумісним з принципами, встановленими в Конвенції про права людини та біомедицину 1997 р. [2, с. 79]. Таким чином, ЄСПЛ може оцінити відповідність внутрішньодержавного законодавства принципам Конвенції про права людини та біомедицину 1997 р.

У рішеннях Кіпр проти Туреччини, Во проти Франції (при тлумаченні поняття «втручання»), Еванс проти Сполученого Королівства, Hülya ÖZALP проти Туреччини (ст. 5 право на згоду), Juhnke проти Туреччини, VC проти Словаччини (порушення ст. 5 Конвенції про права людини та біомедицину 1997 р., на яку посилався заявник в Конституційний суд Словаччини) ЄСПЛ також посилався на положення Конвенції 1997 р.

Захист біомедичних прав безпосередньо Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. не передбачено, але звернення можливе за низкою статей Конвенції 1950 р., та така практика існує, наприклад, при порушенні статей 2, 3, 6, 8.

Зокрема, у разі порушення біомедичних прав людини можна посилатися на ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона тортур), ст. 6 (право на справедливий судовий розгляд), ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) Конвенції 1950 р., що підтверджується судовою практикою [6].

Порушенням біомедичних прав є проведення біомедичних дослідів без згоди випробуваного, що можна віднести до нелюдського поводження і дані дії підпадають під дію ст. 3 Конвенції 1950 р. У рішенні по справі Х. проти Данії, було визнано, що лікування

експериментального характеру без згоди пацієнта може в певних випадках розглядатися як дія, що суперечить ст. 3 Конвенції 1950 р. Також було зазначено, що дане твердження не відноситься до випадків скоєння за згодою пацієнта операції, в ході якої лікар використовує новий інструмент [7].

Нами проаналізована практика ЄСПЛ, пов'язана із захистом біомедичних прав, що дозволило виділити кілька груп справ¹:

До першої групи ми можемо віднести справи, пов'язані з порушенням репродуктивних прав людини, наприклад, видати право на легальний аборт (Д. проти Ірландії, Tysiас проти Польщі, А, В, С проти Ірландії, Z проти Польщі), **право на медичну допомогу** (Еванс проти Сполученого Королівства, Діксон проти Сполученого Королівства, S.H. та інші проти Австрії), **право на смерть (доведення до самогубства)** (Санлес проти Іспанії, Pretty проти Сполученого Королівства, Ернст Хаас проти Швейцарії, Ульріх Кох проти Німеччини).

У другу групу можна виділити справи, пов'язані з порушенням права на згоду на медичне обстеження або лікування. Загальні питання **права згоди на медичне обстеження або лікування** були розглянуті в справі Hoffmann проти Австрії, Glass проти Сполученого Королівства, Jalloh проти Німеччини, Vogumil проти Португалії. Питання **згоди на гінекологічне обстеження** розглядались в справах Juhnke проти Туреччини, Salmanoğlu і Polattas проти Туреччини. **Згода на операцію стерилізації** – V.C. проти Словаччини.

До третьої групи відносяться справи, які пов'язані з порушенням прав ВІЛ-інфікованих, наприклад, питання пов'язані із **загрозою зараження ВІЛ** – Argila Nenaо проти Нідерландів, N. проти Сполученого Королівства; **ізоляції ВІЛ-інфікованих** – Enhorn проти Швеції; питання конфіденційності – I. проти Фінляндії, Armonien проти Литви, Viriuk проти Литви, Colak and Tsakiridis проти Німеччини; питання пов'язані з **превентивними заходами та доступу до лікування** – Shelly проти Сполученого Королівства, Алексанян проти Росії.

До четвертої групи належать справи, пов'язані з **правом знати своїх біологічних батьків** – Odièvege проти Франції, Jaggi проти Швейцарії, Phinikaridou проти Кіпру.

¹ Дана класифікація здійснена на підставі Доповіді дослідного відділу Європейського суду з прав людини про біоетику та прецедентного права ЄСПЛ [8].

Таким чином, сучасне міжнародне право не містить спеціальних механізмів захисту біомедичних прав, хоча виділяє їх в якості самостійної категорії. Тим не менш, захист цих прав можливий через існуючі міжнародні механізми захисту інших прав людини, перш за все, права на життя, заборону катувань, недоторканність приватного життя. Однак, у зв'язку з посиленням національних механізмів забезпечення та захисту біомедичних прав, з одного боку, та розвитком біомедичних технологій, з іншого, можна прогнозувати появу спеціальних міжнародних механізмів захисту біомедичних прав.

Література

1. Convention for the protection of Human Rights and dignity of the human being with regard to the application of biology and medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=164&CM=&DF=&CL=ENG>
2. Тарасьянц Е. В. Международно-правовые аспекты защиты прав человека при проведении биомедицинских исследований / Е. В. Тарасьянц // Московский журнал международного права. – 2008. – № 2 (70). – С. 62-81.
3. Згречча Е. Біоетика : підручник / Е. Згречча, А. Дж. Спаньйола, М. Л. ді Петро ; пер. з італ. В. Й. Шовкун. – Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2007. – 672 с.
4. Юдин Б. Г. Этическое и правовое регулирование биомедицинских исследований : новый документ Совета Европы [Електронний ресурс] / Б. Г. Юдин // Медицинское право. – 2005. – № 2. – Режим доступу : <http://www.lawmix.ru/med/2438>
5. Справа «Гласс проти Сполученого Королівства» (Glass v. the United Kingdom) // Журнал «Медичне право». – 2008. – № 2 (II). – С. 76-78.
6. Josef Prinz v. Austria : Judgment of 08/02/2000; Josef Prinz v. Austria : Decision of 10/04/1997; D.V. v. Bulgaria : Decision of 16/04/1998; X v. Denmark, Application 39974/82, Decision of 2 March 1983; Roche v. UK: Judgment of 19/10/2005.
7. X v. Denmark, Application 39974/82, Decision of 2 March 1983. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.humanrights.coe.int/aware/GB/publi/materials/1123.pdf>
8. Report of the Research Division of the European Court of Human Rights on Bioethics and the case-law of the ECHR. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/Bioethics_and_the_case-law_of_the_Court.pdf